

Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport

DECRET 53/2016, de 29 d'abril, del Consell, pel qual es declaren Bé d'Interès Cultural Immaterial els pelegrinatges de les Useres i Culla al santuari de Sant Joan de Penyagolosa. [2016/3028]

Preàmbul

L'article 49.1.5 de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana estableix la competència exclusiva de la Generalitat en matèria de patrimoni històric, artístic, monumental, arquitectònic, arqueològic i científic. Així mateix, l'article 26.2 de Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, disposa que la declaració d'un bé d'interès cultural s'ha de fer per decret del Consell, a proposta de la conselleria competent en matèria de cultura. Tot això sense perjudici de les competències que l'article 6 de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol, reserva a l'Administració General de l'Estat.

Així mateix, la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, en l'article 45 disposa que han de ser declarats béns d'interès cultural les activitats, els coneixements, els usos i les tècniques que constitueixen les manifestacions més representatives i valuoses de la cultura i el gènere de vida tradicionals del poble valencià. Igualment, poden ser declarats béns d'interès cultural els béns immaterials que són expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i en especial aquelles que han sigut objecte de transmissió oral, i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

Per la Resolució de 20 d'abril de 2015, de la Conselleria de Educació, Cultura i Esport, es va acordar incoar l'expedient per a la declaració com a Bé d'Interès Cultural Immaterial dels pelegrinatges de les Useres i Culla al santuari de Sant Joan de Penyagolosa.

En la tramitació de l'expedient s'ha concedit tràmit d'audiència a la Confraria de Sant Joan Baptista de la parròquia del Salvador de Culla, a la Junta dels Pelegrins de les Useres i als ajuntaments de les Useres i Culla.

En compliment del que disposa l'article 27 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, en l'expedient consten els informes favorables del Consell Valencià de Cultura, de la Universitat Jaume I de Castelló, de la Universitat Catòlica de València i de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València.

Per tot això, complits els tràmits previstos en l'article 43 de la Llei 5/1983, de la Generalitat, del Consell, i en els articles 26 i següents de la Llei 4/1998, del Patrimoni Cultural Valencià, a proposta del conseller d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, i amb la deliberació prèvia del Consell, en la seua reunió del dia 29 d'abril de 2016,

DECRETE

Article 1. Objecte

Es declaren Bé d'Interès Cultural Immaterial els pelegrinatges de les Useres i Culla al santuari de Sant Joan de Penyagolosa.

Article 2. Descripció del bé i valors

La descripció del bé i els seus valors es fan constar en l'annex del present decret.

Article 3. Mesures de protecció i salvaguarda

La protecció dels pelegrinatges de les Useres i Culla al santuari de Sant Joan de Penyagolosa com a patrimoni cultural immaterial es concretarà en les mesures següents:

a) Realitzar tasques d'identificació, descripció, investigació, estudi i documentació amb criteris científics.

b) Incorporar els testimonis disponibles a suports materials que garantisquen la seua protecció i preservació.

Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte

DECRETO 53/2016, de 29 de abril, del Consell, por el que se declaran Bien de Interés Cultural Inmaterial las peregrinaciones de Les Useres y Culla al santuario de Sant Joan de Penyagolosa. [2016/3028]

Preámbulo

El artículo 49.1.5 del Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana establece la competencia exclusiva de la Generalitat en materia de patrimonio histórico, artístico, monumental, arquitectónico, arqueológico y científico. Asimismo, el artículo 26.2 de Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, dispone que la declaración de un bien de interés cultural se hará mediante decreto del Consell, a propuesta de la conselleria competente en materia de cultura. Todo ello sin perjuicio de las competencias que el artículo 6 de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, reserva a la Administración General del Estado.

Asimismo, la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano, en su artículo 45 dispone que serán declarados bienes de interés cultural las actividades, conocimientos, usos y técnicas que constituyan las manifestaciones más representativas y valiosas de la cultura y los modos de vida tradicionales de los valencianos. Igualmente podrán ser declarados bienes de interés cultural los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral, y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

Mediante la Resolución de 20 de abril de 2015, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, se acordó tener por incoado expediente para la declaración como bien de interés cultural inmaterial de las peregrinaciones de Les Useres y Culla al santuario de Sant Joan de Penyagolosa.

En la tramitación del expediente se ha concedido trámite de audiencia a la *Confraria de Sant Joan Baptista* de la parroquia del Salvador de Culla, a la *Junta dels Pelegrins de les Useres* y a los ayuntamientos de Les Useres y Culla.

En cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 27 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano, constan en el expediente los informes favorables del Consell Valencià de Cultura, de la Universitat Jaume I de Castellón, de la Universidad Católica de Valencia y de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia.

Por todo ello, cumplidos los trámites previstos en el artículo 43 de la Ley 5/1983, de la Generalitat, del Consell, y en los artículos 26 y siguientes de la Ley 4/1998, del Patrimonio Cultural Valenciano, a propuesta del conseller de Educación, Investigación, Cultura y Deporte, y previa deliberación del Consell, en la reunión del día 29 de abril de 2016,

DECRETO

Artículo 1. Objeto

Se declaran Bien de Interés Cultural Inmaterial las peregrinaciones de Les Useres y Culla al santuario de Sant Joan de Penyagolosa.

Artículo 2. Descripción del bien y valores

La descripción del bien y sus valores se hacen constar en el anexo del presente decreto.

Artículo 3. Medidas de protección y salvaguarda

La protección de las peregrinaciones de Les Useres y Culla al santuario de Sant Joan de Penyagolosa como patrimonio cultural inmaterial se concretará en las siguientes medidas:

a) Realizar labores de identificación, descripción, investigación, estudio y documentación con criterios científicos.

b) Incorporar los testimonios disponibles a soportes materiales que garanticen su protección y preservación.

c) Vetlar pel normal desenvolupament i pervivència d'aquesta manifestació cultural, així com tutelar la conservació dels seus valors tradicionals i la seua transmissió a les generacions futures.

Qualsevol canvi que excedisca el normal desenvolupament dels elements que formen aquesta manifestació cultural haurà de comunicar-se a la direcció general competent en matèria de patrimoni cultural, perquè, si és el cas, emeta l'autorització administrativa i la consegüent modificació de la present declaració.

Les accions de salvaguarda que es projecten hauran de tindre en compte, de manera molt especial, els riscos de desvirtuació que podrien derivar-se del turisme massiu, així com la necessitat de valorar i protegir adequadament els oficis tradicionals associats a aquesta manifestació.

La gestió dels pelegrinatges l'exerciran la Junta dels Pelegrins de les Useres i la Confraria de Sant Joan Baptista de la parròquia del Salvador de Culla, encarregades d'organitzar la totalitat dels actes. Aquestes, en conjunció amb els altres actors, seran les que decidisquen sobre aspectes materials i immaterials, així com sobre el desenvolupament dels actes dels pelegrinatges anuals.

DISPOSICIONS ADICIONALS

Primera. Publicació i inscripció

El present decret es publicarà en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* i en el *Boletín Oficial del Estado*, i la declaració s'inscriurà en la secció primera de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià i es comunicarà, així mateix, al Registre General de Béns d'Interès Cultural del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

Segona. Absència d'incidència en la despesa pública de la present disposició

L'aplicació i desplegament del present decret no podrà tindre cap incidència en la dotació de tots i cada un dels capítols de despesa assignada a la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, i en tot cas s'haurà d'atendre amb els mitjans personals i materials de la conselleria.

DISPOSICIÓ FINAL

Única. Entrada en vigor

El present decret entrarà en vigor l'endemà de la publicació en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

València, 29 d'abril de 2016

El president de la Generalitat,
XIMO PUIG I FERRER

El conseller d'Educació, Investigació, Cultura i Esport,
VICENT MARZÀ IBÁÑEZ

ANNEX

1. Exposició de motius

El calendari festiu valencià presenta nombroses rogatives i pelegrinatges, resta d'antigues celebracions penitencials, en què els nostres avantpassats demanaven a la divinitat i als seus intermediaris, la Mare de Déu i els sants, la protecció sobrenatural per a aconseguir salut, pau i pluja del cel perquè les collites arribaren a bon terme. N'hi ha d'originats en la baixa edat mitjana, els seus rituals així pareixen testimoniar-ho, i es fonamenten en la indigència humana davant de les catàstrofes col·lectives. D'altres són posteriors i presenten un caràcter de penitència individual més pur, és a dir, demanen perdó pels pecats comesos, més en consonància amb la mentalitat contrarreformista de Trento i el barroc, però totes són expressió de la religiositat del nostre poble i constitueixen un ric apartat del nostre patrimoni espiritual. Entre aquests destaquen els pelegrinatges que es fan al santuari de Sant Joan de Penyagolosa pel seu alt valor etnològic, històric i cultural. Aquest santuari ha sigut una important destinació de romeries des d'època medieval, i hui en dia

c) Velar por el normal desarrollo y la pervivencia de esta manifestación cultural, así como tutelar la conservación de sus valores tradicionales y su transmisión a las generaciones futuras.

Cualquier cambio que exceda el normal desarrollo de los elementos que forman esta manifestación cultural deberá comunicarse a la dirección general competente en materia de patrimonio cultural para, en su caso, su autorización administrativa y consiguiente modificación de la presente declaración.

Las acciones de salvaguardia que se proyecten deberán tener en cuenta, de manera muy especial, los riesgos de desvirtuación que podrían derivarse del turismo masivo, así como la necesidad de valorar y proteger adecuadamente los oficios tradicionales asociados a esta manifestación.

La gestión de las peregrinaciones la ostentará la *Junta dels Pelegrins de les Useres* y la *Confraria de Sant Joan Baptista* de la parroquia del Salvador de Culla, encargadas de organizar la totalidad de los actos. Éstas, en conjunción con los demás actores, serán quienes decidan sobre aspectos materiales e inmateriales, así como el desarrollo de los actos de las peregrinaciones anuales.

DISPOSICIONES ADICIONALES

Primera. Publicación e inscripció

El presente decreto se publicará en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* y en el *Boletín Oficial del Estado*, y la declaración se inscribirá en la sección primera del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano, comunicándose asimismo al Registro General de Bienes de Interés Cultural del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

Segunda. Ausencia de incidencia en el gasto público de la presente disposició

La aplicación y desarrollo del presente decreto no podrá tener incidencia alguna en la dotación de todos y cada uno de los capítulos de gasto asignada a la Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte, y en todo caso deberá ser atendido con los medios personales y materiales de la conselleria.

DISPOSICIÓN FINAL

Única. Entrada en vigor

El presente decreto entrará en vigor el día siguiente al de su publicación en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

Valencia, 29 de abril de 2016

El president de la Generalitat,
XIMO PUIG I FERRER

El conseller de Educación, Investigación, Cultura y Deporte,
VICENT MARZÀ IBÁÑEZ

ANEXO

1. Exposición de motivos

El calendario festivo valenciano presenta numerosas rogativas y peregrinaciones, resto de antiguas celebraciones penitenciales, en las que nuestros ancestros pedían a la divinidad y a sus intermediarios, la Virgen y los santos, la protección sobrenatural para alcanzar salud, paz y lluvia del cielo suficiente para que las cosechas llegaran a buen término. Las hay originadas en la baja edad media, sus rituales así parecen testimoniarlo y se fundamentan en la indigencia humana ante las catástrofes colectivas. Otras son posteriores y presentan un carácter de penitencia individual más acendrado, es decir, piden perdón por los pecados cometidos, más en consonancia con la mentalidad contrarreformista de Trento y el barroco, pero todas son expresión de la religiosidad de nuestro pueblo y constituyen un rico apartado de nuestro patrimonio espiritual. Entre ellas destacan las peregrinaciones que se realizan al santuario de Sant Joan de Penyagolosa por su alto valor etnològic, històric i cultural. Este santuario ha sido un importante destino de romerías desde

encara es fan les que van des dels municipis castellonencs de les Useres, Xodos, Vistabella i Culla, i des de pobles de Terol com Puertomingalvo.

Entre aquestes, els pelegrinatges de les Useres i Culla són els més significatius pel seu valor patrimonial. Els Pelegrins de les Useres és un dels més antics i que millor conserva les seues peculiaritats i simbolisme en els seus diversos aspectes: vot d'un poble des de l'edat mitjana, camí i ritual, participants (pelegrins i càrregues), cants i resos, menjar i vestit, aspectes socioreligiosos i identitaris, etc.

Són mostres de costums seculars conservats gràcies al fervor popular. Tradicions molt arrelades en la comarca i que segueixen un meticulós i calculat procediment, que perviu possiblement sense canvis des del segle XIV, i que té establits de forma seqüencial, precisa i ordenada cada una de les seues celebracions, descansos, menjars i actes.

2. Dades sobre els béns objecte de la declaració

2.1. Denominació: Els pelegrinatges de les Useres i Culla al santuari de Sant Joan de Penyagolosa

2.2. El pelegrinatge de les Useres

2.2.1. Localitat: les Useres

2.2.2. Data de realització: se celebra l'últim divendres d'abril i el dissabte immediat.

2.2.3. Actors principals

El grup dels pelegrins, que són tretze: dotze pelegrins i el guia. Acompanyen als Pelegrins els cantors, que són tres, els clavaris, que també són tres, el capellà i el representant de l'ajuntament. Representen el poble davant de la divinitat complint una promesa feta pels seus pares, mantinguda fins ara d'una manera ferma i fidel; en ells i per ells es justifica el pelegrinatge. En el sentir popular representen Jesucrist i els dotze Apòstols.

Els pelegrins porten una vesta de color blau fosc amb esclavina i cinturó de cuir negre, barret negre d'ales caigudes i uns rosaris grossos al voltant del coll i amb la creu al pit, o penjats en la part anterior esquerra del cinturó. Duen també un bordó de fusta arredonit i amb una escàrpia en la part superior per a poder penjar el barret. El calçat és lliure sempre que siga discret.

El guia es distingeix perquè porta rosaris als dos costats i un bordó acabat en forma troncocònica foradat d'una banda a l'altra, i va sempre davant, ocupant la posició més important, com a autoritat màxima. Ell és qui decideix què es fa en cada moment, és l'autoritat.

Els cantors: el major o primer porta la creu i ocupa sempre la posició central. El segon i el tercer porten fanals. Van vestits amb roquet blanc sense mànegues i barret negre de feltre, també porten en el camí un bastó. Els cantors s'elegeixen entre els adolescents en el moment que comencen a canviar la veu. A més, correspon als cantors vigilar que ningú moleste els pelegrins; mengen amb els pelegrins i canten l'absolució quan les càrregues acaben de menjar. El cantor major dirigeix els cants, fa de mestre de cerimònies.

Els clavaris, la seua funció principal és aportar tot el que és necessari per al pelegrinatge. S'ocupen de les captacions durant tot l'any i si no arriben les aporten ells mateixos. És un càrrec anual i voluntari. En les processons d'entrada i eixida, els clavaris van amb capa i un ciri a la mà. En el camí, només un d'ells acompanya els pelegrins, i es relleven cada dos estacions. Ells i el depositari són els encarregats de distribuir el pa, l'anomenada fogassa de Sant Joan, beneït el dijous de vesprada, a Xodos i a les Useres, abans de l'arribada dels pelegrins.

El capellà va vestit amb roquet, estola i capa pluvial morada en les processons d'entrada i eixida. Porta un sac o funda blanca de vellut penjat al coll per a posar el reliquiari durant el camí, i un barret com el dels pelegrins. Camina entre els cantors, davant seu, i els clavaris. Les seues obligacions són: administrar el sagrament de la penitència, fer missa, recitar totes les oracions després dels cants, presidir les completes i dirigir el rosari comunitari a continuació. També presideix les menjades dels pelegrins i menja amb ells. És el consiliari del pelegrinatge i, per tant, té facultat per poder parlar amb els pelegrins per si aquests necessiten qualsevol cosa, sobretot espiritualment.

época medieval, permaneciendo hoy en día las que se realizan desde los municipios castellonenses de Les Useres, Chodos, Vistabella y Culla, y desde pueblos turolenses como Puertomingalvo.

De entre estas, las peregrinaciones de Les Useres y Culla son las más significativas por su valor patrimonial. Els *Pelegrins de les Useres* es una de las más antiguas y que mejor conserva sus peculiaridades y simbolismo en sus diversos aspectos: voto de un pueblo desde la edad media, camino y ritual, participantes (*pelegrins i càrregues*), cantos y rezos, comida y vestido, aspectos socio-religiosos e identitarios, etc.

Son muestras de seculares costumbres conservadas gracias al fervor popular. Tradiciones muy arraigadas en la comarca y que siguen un meticuloso y calculado procedimiento, que pervive posiblemente sin cambios desde el siglo XIV, y que tiene establecidos de forma secuencial, precisa y ordenada cada una de sus celebraciones, descansos, comidas y actos.

2. Datos sobre los bienes objeto de la declaración

2.1. Denominación: las peregrinaciones de Les Useres y Culla al santuario de Sant Joan de Penyagolosa

2.2. La peregrinación de Les Useres

2.2.1. Localidad: Les Useres

2.2.2. Fecha de realización: se celebra el último viernes de abril y el sábado inmediato.

2.2.3. Actores principales

El grupo de los *pelegrins*, que son trece: doce peregrinos y el guía. Acompañan a los peregrinos los *cantors* que son tres, los *clavaris* que también son tres, el *capellà* y el representante del ayuntamiento. Representan al pueblo delante de la divinidad, cumpliendo una promesa hecha por sus padres, manteniéndola hasta ahora de una manera firme y fiel, en ellos y por ellos se justifica el peregrinaje. En el sentir popular representan a Jesucristo y los doce apóstoles.

Los peregrinos visten una vesta o túnica de color azul oscuro, con esclavina y cinturón de cuero negro, sombrero negro de alas caídas, y gruesos rosarios alrededor del cuello y con la cruz en el pecho, o colgados en la parte anterior izquierda del cinturón. Incluye también un bordón de madera redondeado y con una escarpia en la parte superior para poder colgar el sombrero. El calzado es libre siempre que sea discreto.

El guía se distingue porque lleva rosarios en los dos lados y un bordón acabado en forma troncocónica agujereado de un lado a otro, va siempre delante, ocupando la posición más importante, como autoridad máxima. Él es quién decide que se hace en cada momento, es la autoridad.

Los *cantors*: el mayor o primero lleva la cruz y ocupa siempre la posición central. El segundo y el tercero llevan faroles. Van vestidos con roquete blanco sin mangas y sombrero negro de fieltro, también llevan en el camino un bastón. Los cantores se eligen entre los adolescentes en el momento en el que empiezan a cambiar la voz. Además, corresponde a los cantores vigilar que nadie moleste a los peregrinos, comen con los peregrinos y cantan la absolución cuando los *càrregues* acaban de comer. El *cantor major* dirige los cantos, hace de maestro de ceremonias.

Los *clavaris*, su función principal es aportar todo lo necesario al peregrinaje. Se ocupan de las captaciones durante todo el año y si no llegan las aportan ellos mismos. Es un cargo anual y voluntario. En las procesiones de entrada y salida, los clavaris van con capa y un cirio en la mano. En el camino, uno solo de ellos acompaña a los peregrinos, se turnan cada dos estaciones. Ellos junto con el depositario son los encargados de distribuir el pan, la llamada *fogassa de Sant Joan*, bendecido el anterior jueves por la tarde, en Chodos y en Les Useres, antes de la llegada de los peregrinos.

El *capellà* va vestido con roquete, estola y capa pluvial morada en las procesiones de entrada y salida. Lleva un saco o funda blanca de terciopelo colgado al cuello para poner el relicario durante el camino, y un sombrero como el de los peregrinos. Camina entre los cantores, delante suyo, y los clavaris. Sus obligaciones son: administrar el sacramento de la penitencia, hacer misa, recitar todas las oraciones después de los cantos, presidir las completas y dirigir el rosario comunitario a continuación. También preside las comidas de los peregrinos y come con ellos. Es el consiliario de la peregrinación y, por tanto, tiene facultad para poder hablar con los peregrinos por si estos necesitan alguna cosa, sobretodo espiritualmente.

Una persona en representació de l'ajuntament, que pot ser qui ocupe l'alcaldia, qualsevol dels regidors o regidores o la persona titular del jutjat de pau. Ha de portar còpies dels oficis enviats als ajuntaments dels altres termes per on passa el seguici, i a part d'aquesta funció representativa s'encarrega de solucionar qualsevol conflicte. Va amb els pelegrins, besa on besa el guia i porta un ciri encès durant les processons d'eixida i entrada. Porta capa i barret, camina a continuació dels clavaris i porta una muntura pròpia per si l'ha de necessitar.

2.2.4. Actores secundarios

El grup de les càrregues, que són vint-i-cinc. Són els que asseguren l'autosuficiència del pelegrinatge. Transporten els queviures de persones i animals, a més dels atifells i altres coses necessàries, sobretot per a cuinar i menjar, i dirigeixen les cavalleries del pelegrinatge. Són el depositari, tres cuiners, un ajudant dels cuiners, un ajudant dels cantors i dènou portadors de cavalleries.

El depositari compleix una funció imprescindible en el pelegrinatge. Com a administrador, s'encarrega de custodiar i mantindre en bon estat tots els pertretes del pelegrinatge, i de guardar d'un any per l'altre els diners sobrants. El càrrec és pràcticament vitalici, i només finalitza per renúncia. No ocupa un lloc fix en el pelegrinatge. Amb el de cantor major, el seu càrrec és un dels dos més importants. S'ocupa de revisar tots els preparatius, de distribuir la càrrega entre les atzembles, de tindre a punt els ciris per a les processons i els altars i d'arreplegar tot allò que sobre, de pagar als capellans i de fer front a les altres despeses necessàries. Acompanya els clavaris en el repartiment dels trossos de pa beneït i desfila en la processó d'entrada amb capa, barret i un ciri encès darrere de l'autoritat representant de l'ajuntament.

En els cuiners, la promoció és semblant a la dels cantors. El cuiner major és l'encarregat de resar el rosari pel camí, de les estacions al Santíssim i dels parenostres de després de les misses de les càrregues.

Hui en dia només resten dènou cavalleries, ja que la càrrega va en vehicles i les cavalleries només serveixen com a muntures. Aquestes es distribueixen de la manera següent: una muntura per al depositari, una altra per al capellà, una altra per a qui representat l'ajuntament, per als clavaris, els cuiners i els ajudants de cantors i de cuiners; i les atzembles, de les quals una porta els cànsters d'aigua, que tots omplien en les fonts, els pous i els aljubs del camí; i les altres porten el vi, el pa, els encisams d'ensalada, les paelles, les cassoles plenes de truites i ous bullits, l'arròs, els fesols cuinats i les molles de bacallà fregides, la palla i el farratge per als animals, les capes, les mantes i els paraigües o impermeables.

Els promeses són sis hòmens que compleixen algun vot particular. No pertanyen a cap dels dos grups, i en el camí van situats davant del guia. Han de fer un donatiu, i en el camí porten bastó i barret; en la processó d'entrada porten capa, barret negre i un ciri encès com les càrregues.

2.2.5. Descripción del bé

Es tracta d'un pelegrinatge de penitència d'origen medieval des de la població de les Useres fins al santuari de Sant Joan de Penyalgosa, en representació del vot de tot el poble que s'ha mantingut de pares a fills al llarg dels segles, per demanar salut, pau i pluja per intercessió de sant Joan Baptista.

2.2.5.1. El camí fins a Sant Joan

Comença el quart diumenge abans de la celebració, quan depositari, clavaris i cantors recorren els carrers i inscriuen els pelegrins porta a porta fins a completar el nombre de tretze i algun més, per si hi ha baixes. Des d'aquest moment els inscrits deixen d'afaitar-se i tallar-se els cabells. Antigament, per a ser pelegrí s'havia de ser el cap de família i major d'edat. En els anys seixanta, per una forta crisi en el pelegrinatge, es va ampliar el criteri. Ara poden ser-ho inclús els casats amb dones nascudes a les Useres o descendents de les Useres, sempre que hi haja una casa des de la qual mantindre's vinculats al torn dels carrers, els quals es distribueixen en les cinc barriades que hi ha a la vila (començant pel barri de la Mare de Déu de Loreto, seguint pel barri de Santa Ubaldesca, pel barri de la Mare de Déu del Carme, pel barri del Crist de l'Agonia i acabant al barri de Sant Roc). Les obligacions principals dels pelegrins són: guardar rigorós silenci; confessar, combregar i participar en totes les pregaries, cerimònies i penitències; caminar descalç quan es requerisca; vetlar pràcticament tota la nit a Sant Joan de Penyalgosa, i

Una persona en representació del ayuntamiento, que puede ser quien ocupa la alcaldía, cualquier concejal o la persona titular del juzgado de paz. Tiene que llevar copias de los oficios enviados a los ayuntamientos de los otros términos por donde pasa el cortejo, y aparte de esta función representativa se encarga de solucionar cualquier conflicto. Va con los peregrinos, besa donde besa el guía, y lleva un cirio encendido durante las procesiones de salida y entrada. Lleva capa y sombrero, camina a continuación de los clavaros y lleva una montura propia por si la tiene que necesitar.

2.2.4. Actores secundarios

El grupo de las *càrregues*, que son veinticinco. Son quienes aseguran la autosuficiencia del peregrinaje. Transportan los víveres de personas y animales, además de los utensilios y otras cosas necesarias, sobre todo para cocinar y comer, y dirigen las caballerías de la peregrinación. Son el depositario, tres cocineros, un ayudante de los cocineros, un ayudante de los cantores y diecinueve portadores de caballerías.

El depositario cumple una función imprescindible en el peregrinaje. Como administrador se encarga de custodiar y mantener en buen estado todos los pertrechos del peregrinaje, y de guardar de un año para otro el dinero sobrante. El cargo es prácticamente vitalicio, y solo finaliza por renuncia. No ocupa un lugar fijo en el peregrinaje, junto al *cantor mayor*, su cargo es uno de los dos más importantes. Se ocupa de revisar todos los preparativos, de distribuir la carga entre las acémilas, de tener a punto las velas para las procesiones y los altares y de recoger todo aquello que sobre, de pagar a los sacerdotes y de hacer frente al resto de gastos necesarios. Acompaña a los clavaros en el reparto de los trozos de pan bendecido y desfila en la procesión de entrada con capa, sombrero y un cirio encendido detrás de la autoridad representante del ayuntamiento.

En los cocineros, su promoción es similar a la de los cantores. El *cuiner major* es el encargado de rezar el rosario por el camino, de las estaciones al Santísimo y de los padrenuestros de después de las misas de las *càrregues*.

Hoy en día solo restan diecinueve caballerías, ya que la carga va en vehículos y las caballerías solo sirven como monturas. Éstas se distribuyen de la siguiente forma: una montura para el depositario, otra para el capellán, otra para quien representa al ayuntamiento, para los clavaros, los cocineros y los ayudantes de cantores y de cocineros; y las acémilas, de las cuales una acarrea los cántaros de agua, que todos rellenan en las fuentes, los pozos y los aljibes del camino, y las otras llevan el vino, pan, las lechugas de ensalada, sartenes, cazuelas llenas de tortillas y huevos cocidos, el arroz, las judías cocinadas y el bacalao desmenuzado y frito, la paja y forraje para los animales, las capas, las mantas y los paraguas o impermeables.

Los *promeses* son seis hombres que cumplen algún voto particular. No pertenecen a ninguno de los dos grupos, y van en el camino situados delante del guía. Tienen que hacer un donativo, y en el camino llevan bastón y sombrero; en la procesión de entrada llevan capa, sombrero negro y un cirio encendido como los *càrregues*.

2.2.5. Descripción del bien

Se trata de una peregrinación de penitencia de origen medieval desde la población de Les Useres hasta el santuario de Sant Joan de Penyalgosa, en representació del voto de todo el pueblo que se ha mantenido de padres a hijos a lo largo de los siglos, para pedir salud, paz y lluvia por intercesión de san Juan Bautista.

2.2.5.1. El camino hasta Sant Joan

Comienza el cuarto domingo antes de la celebración, cuando depositario, clavaros y cantores recorren las calles, e inscriben a los peregrinos puerta a puerta hasta completar el número de trece y alguno más, por si se producen bajas. Desde ese momento los inscritos dejan de afeitarse y cortarse el pelo. Antigamente, para ser peregrino se tenía que ser el cabeza de familia y mayor de edad. En los años sesenta, por una fuerte crisis en el peregrinaje, se amplió este criterio. Ahora pueden ir incluso los casados con mujeres nacidas o descendientes de Les Useres, siempre que haya una casa desde la cual mantenerse vinculados al turno de las calles, las cuales se distribuyen por las cinco barriadas que hay en el pueblo (empezando por el barrio de la Mare de Déu de Loreto, siguiendo por el barrio de Santa Ubaldesca, por el barrio de la Mare de Déu del Carme, por el barrio del Crist de l'Agonia y acabando al barrio de Sant Roc). Las obligaciones principales de los peregrinos son: guardar riguroso silencio durante toda la peregrinación; confesar, comulgar y participar en todas las oraciones, ceremonias y penitencias;

recitar les oracions oficials del pelegrinatge tant en el camí com en les esglésies i ermites. També han de participar en la cerimònia del perdó, en la qual han de humiliar-se davant dels altres i sobretot del guia, i viure en general tot el pelegrinatge amb esperit d'humilitat i de recolliment interior, i amb la consciència d'estar complint una promesa feta a la divinitat en una situació límit pels seus avantpassats.

Tres dies abans de l'últim divendres d'abril se celebra a la parròquia el triduo de preparació per als pelegrins. El dimarts a les 21.30 h comença amb la pregària comunitària del sant rosari, les lletanies, el sermó del capellà, i finalitza amb el cant dels gojos en honor a Sant Joan; el mateix es fa el dimecres i el dijous abans del pelegrinatge. El tercer dia hi ha confessions i assaig de les cerimònies, i els pelegrins arrepleguen la vesta, el barret i el bordó i es retiren a les seues cases. Abans de l'alba es vestiran i el guia els arreplegarà d'un en un, en silenci, per a acudir a l'església.

L'horari del pelegrí es regeix pel sol i és anterior en dos hores a l'oficial, que s'usa en la descripció. A les 06.00 h del matí ja són a l'església per a assistir a la missa de les càrregues, és a dir, la destinada a aquests. Quan acaba, van a aprestar les muntures i les seues càrregues. Els pelegrins es retiren a la sagristia i esperen en silenci la missa pròpia. A les 07.00 h, precedits per guia i cantors, seguint l'orde preestablert, ixen la un darrere l'altre al temple, se situen al centre del presbiteri davant de l'altar, fan una genuflexió simple i sense girar l'esquena es retiren fins a situar-se en el lloc que els correspon, formant un semicercle. Seguiran la celebració adoptant la postura ritual pròpia en cada instant. Al final, desfilen un per un, fan una altra genuflexió en el centre del presbiteri, es retiren a la sagristia i depositen el bordó a l'entrada. A les 08.00 h, havent-se descalçat, ix la processó de rogativa.

Els cantors canten l'*Exsurge Domine* i la lletania dels Sants fins a la invocació *Sancta Maria*. Els fidels contesten. Després es fa el silenci i s'entona el solemne *O vere Deus*. Comença el pelegrinatge. Els carers són plens d'espectadors. Davant, la creu parroquial encapçala la processó del poble, que els acompanyarà a l'eixida, seguida pel guió de Sant Joan entre dos fileres d'homes i xiquets, els cantors, el rector, les xiquetes i les dones. Després el guia, que besarà davant l'altar major, l'altar de la Mare de Déu del Roser, l'altar de Sant Joan i el llindar de l'església parroquial a l'eixida, obri la comitiva dels pelegrins. El segueixen els cantors amb la creu i els fanals, el capellà del pelegrinatge, els clavaris, el representant de l'Ajuntament i els dotze pelegrins, que repeteixen el que fa el guia i caminen distants entre ells uns quinze passos. Les dos comitives es relleven en el cant de l'*O vere Deus*, en forma de contestació o de rèplica. El trajecte va pel carrer Major o Portal, la baixada de Sant Roc, el carrer Camí Ral i la plaça de la Mare de Déu de Loreto, i simula una estora amb heura estesa de matí, que s'arreplegarà i es guardarà per a l'entrada del dissabte. La campana de l'església parroquial, la de l'ermita de Santa Ubaldesca i la de l'ermita de la Mare de Déu de Loreto tocaran el senyal dels tocs pausats com a processó de rogativa. La primera processó (la del poble) es deté davant de l'ermita de Loreto en la part del carrer de l'Alcora o el Raval: el guia i els cantors davant de la porta, i darrere, la resta, sense moure's del lloc que ocupa cada u. La porta està adornada amb plantes i la llinda amb una estoreta de pètals de rosa i altres flors.

S'entona l'*Omnes Sancti et Sanctae Dei*, que indica una interrupció dels cants, i a continuació el magnífic *Regina Coeli laetare*, que contesta el poble en cada versicle amb l'alegre alleluia. Besen la creu de la llinda i segueixen la processó de comiat que s'ha detingut al mig del carrer de l'Alcora o del Raval, en què la processó del poble s'acomia dels pelegrins; els quals besaran en terra, davant de la relíquia (la qual també besaran) i davant de la creu parroquial, i es diu la jaculatòria *Misericordia*. Després, la processó del poble enfila el camí de tornada passant per l'ermita de Santa Ubaldesca on també s'entona l'*Omnes Sancti et Sanctae Dei* i el cant del *Regina Coeli*, i finalitza el ritual de la processó a l'altar major de l'església parroquial en què també s'entonen els mateixos càntics.

Els pelegrins puguen per una costereta fins a la carretera, la travessen i segueixen el camí de pujada fins al Filador, on es calcen. Emprenen la ruta de vora 35 quilòmetres que va des de les Useres fins a Sant Joan i comença la primera estació.

caminar descalzo cuando se requiera; velar prácticamente toda la noche en Sant Joan de Penyagolosa, y recitar las oraciones oficiales del peregrinaje tanto en el camino como en las iglesias y ermitas. También ha de participar en la ceremonia del perdón, en la cual ha de humillarse delante de los otros y sobre todo del guía, y vivir en general todo el peregrinaje con espíritu de humildad y de recogimiento interior, y con la consciencia de estar cumpliendo una promesa hecha a la divinidad en una situación límite por sus antepasados.

Tres días antes del último viernes de abril se celebra en la parroquia el triduo de preparación para los peregrinos. El martes a las 21.30 h empieza con la oración comunitaria del santo rosario, las letanías, el sermón del capellán, finalizando con el canto de los gozos en honor a San Juan; lo mismo se hace el miércoles y el jueves antes de la peregrinación. El tercer día hay confesiones y ensayo de las ceremonias, y los *Pelegrins* recogen la vesta, el sombrero y el bordón y se retiran a sus casas. Antes de amanecer se vestirán y el guía los recogerá de uno en uno, en silencio, para acudir a la iglesia.

El horario del peregrino se rige por el sol y es anterior en dos horas al oficial, que se usa en la descripción. A las 06.00 h de la mañana ya están en la iglesia para asistir a la misa de las *càrregues*, es decir, la destinada a estos. Cuando acaba, se marchan para aprestar las monturas y sus cargas. Los *Pelegrins* se retiran a la sacristía y esperan en silencio la misa propia. A las 07.00 h, precedidos por guía y cantores, siguiendo el orden preestablecido, salen uno detrás de otro al templo, se sitúan en el centro del presbiterio ante el altar, hacen una genuflexión simple y sin volver la espalda se retiran hasta situarse en el lugar que les corresponde, formando un semicírculo. Seguirán la celebración adoptando la postura ritual propia en cada instante. Al final, desfilan uno a uno genuflectando de nuevo en el centro del presbiterio y se retiran a la sacristía, depositando el bordón a la entrada. A las 08.00, habiéndose descalzado, sale la procesión de rogativa.

Los cantores cantan el *Exsurge Domine* y la letanía de los Santos hasta la invocación *Sancta Maria*. Los fieles contestan. Después se hace el silencio y se entona el solemne *O vere Deus*. Comienza la peregrinación. Las calles están llenas de espectadores. Delante, la cruz parroquial encabeza la procesión del pueblo que les despedirá a la salida y, algo retrasado, el guió de Sant Joan entre dos filas de hombres y niños, los cantores, el sacerdote, las niñas y las mujeres. Después el guía, que besarà delante del altar mayor, al altar de la Mare de Déu del Roser, al altar de Sant Joan y en el umbral del templo a la salida, abre la comitiva de los *Pelegrins*. Siguen los cantores con la cruz y los faroles, el sacerdote de la peregrinación, los clavaris, el representante del ayuntamiento y los doce peregrinos, que repiten lo que hace el guía y caminan distantes entre sí unos quince pasos. Ambas comitives se turnan en el canto del *O vere Deus*, en forma de contestación o de rēplica. El trayecto va por la calle Major o Portal, la Baixada de Sant Roc, la calle Camí Ral y la plaza de la Mare de Déu de Loreto, y simula una alfombra de hiedra extendida de mañana, que se recogerá y guardarà para la entrada del sàbado. La campana de la iglesia parroquial, la de la ermita de Santa Ubaldesca y la de la ermita de la Mare de Déu de Loreto tocarán la señal en toques pausados como a procesión de rogativa. La primera procesión (la del pueblo) se detiene ante la ermita de Loreto en la parte de la calle de L'Alcora o del Raval, el guía y los cantores ante la puerta y, detrás, el resto, sin moverse del lugar que ocupa cada uno. La puerta está adornada con plantas y el dintel con una alfombrilla de pétalos de rosa y otras flores.

Se entona el *Omnes Sancti et Sanctae Dei*, que indica una interrupción de los cantos, y a continuación el magnífico *Regina Coeli laetare*, que contesta el pueblo en cada versículo con el alegre *alleluia*. Besan la cruz del dintel y siguen a la procesión de despedida que se ha detenido al medio de la calle de L'Alcora o del Raval, donde la procesión del pueblo se despide de los peregrinos; los cuales besarán el suelo, delante de la relíquia (la cual también besarán) y delante de la cruz parroquial, diciéndose la jaculatòria *Misericordia*. Después, la procesión del pueblo toma el camino de vuelta pasando por la ermita de Santa Ubaldesca donde también se entona el *Omnes Sancti et Sanctae Dei* y el canto del *Regina Coeli*, finalizando el ritual de dicha procesión en el altar mayor de la iglesia parroquial donde también se entonan los mismos cánticos.

Por una pequeña cuesta suben los *Pelegrins* hasta la carretera, la atraviesan y siguen el camino de subida hasta el Filador, donde se calzan. Emprenden la ruta de 35 kilómetros aproximadamente que va desde Les Useres hasta Sant Joan y comienza la primera estación.

Pugen per la muntanya entre la Vilavella i les Pedrisses i s'internen per la seua falda buscant la Talaia. Abans de deixar-la, els pelegrins es detenen un moment d'esquena a la muntanya. Es canta un responso per un pelegrí que hi va morir fa molts anys, segons la llegenda. Segueixen el camí, recorren la part alta d'Artesa, i es detenen en el paratge conegut com la Savina per al primer descans i l'esmorzar, després d'entonar l'*Omnes Sancti* i resar el Pater noster. Són les 09.30 h. Mitja hora després emprenen la ruta. Comença la segona estació. S'internen al terme municipal de Llucena. Quan arriben a la font del Mas de la Vall descansen un quart d'hora. Remunten la muntanya i en el canvi de vessant contemplen l'ampli panorama de Sant Miquel de les Torrocelles amb el seu castellet, la plaça murallada i l'ermitori. Poc abans de les 12.00 h travessen el barranc de la Font de la Pallissera i emprendran el repetjó fins a la fortificació. Hi entren amb ritual de poblat, descalços i precedits de la vella creu i de la menuda imatge de Sant Miquel, únic testimoni de l'antiga processó d'acollida. Després van a oír missa, oficiada pel capellà, i, acabat l'ofici, el guia comença la pregària de l'estació a les cinc llagues de Jesucrist, i descansen fins a l'hora del dinar. Els anys en què el divendres cau en la festa de Sant Pere Màrtir (29 d'abril) es fa la benedicció dels rams per part del capellà a l'ermita de Sant Miquel de les Torrocelles (seguint el costum dels masovers de la contornada). Travessen el gran pati ple d'espectadors i entren a la casa de l'ermità. En acabant de dinar, besen la mà del capellà i, mentre mengen les càrregues, es retiren a una espècie de camp a l'altra part de l'ermita, sempre en silenci. A les 15.00 h els cantors avisen que és hora de partir. El ritual d'eixida és també semblant al del matí. Comença la tercera estació.

A les 16.15 h descansen a la font del Mas d'Aicart i a les 17.00 h estan a punt de remuntar la lloma de Bernat, després del descans a la Carrasca Tallada. Comença la quarta estació. La pujada retarda el ritme de la marxa, que culmina amb la vista de Xodos. La senda, ara amable, descendeix fins a sobrepassar la població pel riu de Llucena i arribar a la font dels Possos, on es descansa per al berenar, amb el qual es refan les forces per a emprendre la forta pujada al Marinet. Són les 18.30 h.

En el repetjó més alt del tossal del Marinet, nou descans i a les 19.15 h comença la quinta estació. A les 20.15 h comença la sexta estació i descendeixen a poc a poc a través del pinar fins a arribar a Sant Joan. Potser s'hauran d'aturar un poc abans d'entrar-hi, perquè es facen les 21.00 h. L'entrada és solemne, com l'eixida del matí, amb processó d'acollida presidida per la creu del santuari i la reliquia del sant. Després, complits els ritus d'entrada, es farà una processó al voltant dels edificis, seguida del cant de completes i del rosari. Al final es traslladen a la cova dels Pelegrins, un recinte circular de falsa cúpula, on hi ha encès un foc de llenya verda de pi al centre, que l'ompli de fum, i on descansaran un poc.

2.2.5.2. La nit a Sant Joan i la cerimònia del perdó

Sopen i de nou es retiren a la cova per a passar la nit en un descans relatiu, perquè hauran d'eixir almenys tres vegades a l'església per a resar. Segueixen en silenci. La consciència de sí mateix decau i el pelegrí reviu escenes, relacions i situacions que el preocupen. La nit és propícia per a la confessió i la petició de consell. La cerimònia del perdó és el moment central de la rogativa, en què el guia fa una explicació del que representa el pelegrinatge: els dotze Apòstols i el Nostre Senyor, rememorant l'escena litúrgica del Dijous Sant (on es besaran i llauran els peus als pelegrins), perdonant-se així qualsevol falta comesa entre ells.

Arriba el dissabte. A les 8.00 h oiran la missa de les càrregues. Després esperen a la cova que sonen els tocs de la campana per a la missa solemne dels pelegrins. Comença a les 09.00 h i es canta la missa *De Angelis*, combreguen i, en acabar, entren a la sagristia i es tanquen els tretze sols. Un cantor guarda la porta perquè ningú hi entre, i un altre vigila les finestres des de l'exterior perquè no es pugua veure ni sentir el que passa. És la cerimònia del perdó, que constitueix el moment central del pelegrinatge.

2.2.5.3. Tornada a les Useres

L'eixida des de Sant Joan és com el dia anterior. És la una del migdia i caminen descalços fins al pi de les tres branques. Es calcen i emprenen la primera estació, que dura fins a la font de l'Arxivello, on descansen un poc fins a prop de les 14.30 h. Ara es canta la quarta estació, que els portarà fins a Xodos, on arriben a les 15.00 h. Entren

Suben por la montaña entre La Vilavella y Les Pedrisses y se internan por su falda buscando La Talaia. Antes de dejarla, los *Pelegrins* se detienen un momento de espaldas al monte. Se canta un responso por un pelegrí que murió hace muchos años, según la leyenda. Siguen el camino y recorren la parte alta de Artesa, deteniéndose en el paraje conocido como La Savina para el primer descanso y el almuerzo, después de entonar el *Omnes Sancti* y rezar el *Pater Noster*. Son las 09.30 h. Media hora después emprenen la ruta. Comienza la segunda estación. Se internan en el término municipal de Llucena. Al llegar a la Font del Mas de la Vall descansen un cuarto de hora. Remontan la montaña y en el cambio de vertiente contemplan el amplio panorama de Sant Miquel de les Torrocelles con su castillejo, la plaza amurallada y el ermitorio. Poco antes de las 12.00 h cruzarán el barranco de la Font de la Pallissera y emprenderán el repecho hasta la fortificación. Entren con ritual de poblado, descalzos y precedidos de la vieja cruz y de la imagen pequeña de San Miguel, único testigo de la antigua procesión de acogida. Después se aprestan a oír la misa del sacerdote, y terminado el oficio, el guía comienza el rezo de la estación a las cinco llagas de Jesucristo, descansando hasta la hora de la comida. Los años en que el viernes coincide con la fiesta de San Pedro Mártir (29 de abril) se hace la bendición de los ramos por el capellán en la ermita de Sant Miquel de les Torrocelles (siguiendo la costumbre de los *masovers* de esa contornada). Cruzan el gran patio lleno de espectadores y entran en la casa del ermitaño. Después de comer, besan la mano del sacerdote y, mientras comen las *càrregues*, se retiran a una especie de campo en la otra parte de la ermita, siempre en silencio. A las 15.00 h los cantores avisan que es hora de partir. El ritual de salida es también semejante al de la mañana. Comienza la tercera estación.

A las 16.15 h descansarán en la Font del Mas d'Aicart y a las 17.00 h están a punto de remontar la Lloma de Bernat después del descanso en la *Carrasca Tallada*. Comienza la cuarta estación. La subida retarda el ritmo de la marcha, que culmina con la vista de Xodos. La senda, ahora amable, descende hasta rebasar la población por el río de Llucena y alcanzar la Font dels Possos, donde se descansa para la merienda con que reponer fuerzas y emprender la fuerte subida del Marinet. Son las 18.30 h.

En el repecho más alto del Tossal del Marinet, nuevo descanso y a las 19.15 h comienza la quinta estación. A las 20.15 h comienza la sexta estación y descenden poco a poco a través del pinar hasta llegar a Sant Joan. Quizá tengan que detenerse un poco antes de entrar, para que sean las 21.00 h. La entrada es solemne, como la salida de la mañana, con procesión de acogida presidida por la cruz del santuario y la reliquia del santo. Después, cumplidos los ritos de entrada, se hará una procesión alrededor de los edificios, seguido del canto de completas y rosario. Al final se trasladan a la *Cova dels Pelegrins*, un recinto circular de falsa cúpula, donde arde un fuego de leña verde de pino en el centro, que la llena de humo, donde descansarán algún tiempo.

2.2.5.2. La noche en Sant Joan y la ceremonia del perdón

Cenan y de nuevo se retiran a la *Cova*, para pasar la noche en un descanso relativo, pues no menos de tres veces tendrán que salir a la iglesia para sus rezos. Siguen en silencio. La conciencia de sí mismo decae y el peregrino revive escenas, relaciones y situaciones que le preocupan. La noche es propicia a la confesión y demanda de consejo. La ceremonia del perdón es el momento central de la rogativa en que el guía hace una explicación de lo que representa la peregrinación: los doce Apóstoles y Nuestro Señor, rememorando la escena litúrgica del Jueves Santo (donde se besará y se lavará los pies a los peregrinos), perdonándose así de cualquier falta cometida entre ellos.

Llega el sábado. A las 08.00 h oirán la *misa de les càrregues*. Después esperan en la *Cova* que suenen los toques de la campana para la misa solemne de los peregrinos. Comienza a las 09.00 h y se canta la misa *De Angelis*, comulgan y, al acabar, entran en la sacristía y se encierran los trece solos. Un cantor guarda la puerta para que nadie entre, y otro vigila las ventanas desde el exterior, para que no se pueda ver ni oír lo que allí ocurre. Es la ceremonia del perdón, que constituye el momento central de la peregrinación.

2.2.5.3. Regreso a Les Useres

La salida desde Sant Joan es como el día anterior. Es la una del mediodía y caminan descalzos hasta el pino de los tres troncos. Se calzan y emprenen la primera estación, que dura hasta la Font de l'Arxivello, donde descansen un corto tiempo hasta cerca de las 14.30. Ahora se canta la cuarta estación que les llevará hasta Chodos, donde llegan

segons el ritual de costum fins a l'església. Els cantors canten el responso de difunts *Ne recorderis*.

A les 15.15 h parteixen de Xodos segons el ritual fins a eixir pel passadís del Callís. Segueixen fins a la lloma de Bernat. Són les 16.00 h i descansen quinze minuts. Comença la segona estació fins al mas d'Aicart, on arriben a les 17.00 h i descansen deu minuts. Segueix la tercera estació, passen per Sant Miquel, s'hi detenen, s'agenollen, resen uns parenostres i segueixen. A les 18.00 h arriben a la font dels Xops, on descansen i berenen fins a les 19.30 h. Les càrregues no s'hi detenen, seguiran fins a deixar els animals a la quadra, agafar la capa per a l'entrada i acudir a l'ermita del Crist de l'Agonia a esperar l'arribada dels pelegrins. El depositari i dos clavaris amb les atzembles carregades de pa i en el lloc acostumat del Filador o Corral Roig, el trossegen per a repartir-lo a la nombrosa gentada que els espera, mentre els xiquets criden el dístic que els han ensenyat les mares: «Ja pugen, ja baixen, les carreguetes de Sant Joan». Menjar-se el trosset de pa és un símbol de la participació del poble en la celebració.

A les 19.30 h els pelegrins emprenen el camí amb la quinta estació fins al Corral Blanc, on arriben a les 20.30 h i descansen un poc. Ja fosqueja i comença la sexta estació.

A les 21.30 h entren a les Useres, després d'haver agafat un fanal cada u. Caminen sobre l'estora d'heura entre la gent que ompli els carrers. Les cases s'adornen amb el costum ancestral de posar els vells cresols o els antics fanals en els panys de les cases per on passen els pelegrins amb el sentit d'il·luminar el recorregut. Segueix la sexta estació fins a l'ermita del Crist de l'Agonia, on esperaran la processó d'acollida, idèntica a la de comiat del dia abans. Aquesta es forma en l'església amb la creu parroquial al capdavant i va fins a la plaça de Sant Antoni, on presencià la desfílada final de les dos comitives. En primer lloc les càrregues, de rigorosa capa castellana, barret d'ala dura i un ciri encés a la mà. Després els pelegrins amb el fanal, un poc distanciat entre ells, en el mateix orde i ritual que a l'eixida, encara que ara el seu pas és més lent i pesat. En entrar al temple, besen en terra, després davant dels altars de Sant Joan, del Roser i el Major, i reculen sense girar l'esquena fins al lloc que tenen assignat, en dos files de set i sis respectivament, als costats del corredor central, on s'agenollen i depositen el fanal en terra. Els cantors i el capellà pugen al presbiteri i s'hi estan drets, de cara al poble.

Hi entra la processó d'acollida i s'entona l'alegre *Regina Coeli letare*, i l'*alleluia* que coreja el poble. Després els cantors canten el *Ne recorderis* a duo i el solemníssim *Requiescat in pace* pels difunts, mentre rendeixen els fanals davant de l'altar enmig d'un silenci colpidor. El guia resa l'estació a les ànimes difuntes, seguida dels parenostres per les intencions acostumades. Tots s'asseuen i el capellà dels pelegrins dirigeix la paraula als fidels. Després es retiren lentament.

Al matí següent es reuneixen novament en una missa comunitària i un esmorzar de germanor. Amb això acaba la celebració.

2.2.6. Elements que formen part del bé

2.2.6.1. Patrimoni immaterial: càntics i precs dels pelegrins. Els cants, llevat dels gojos cantats a Sant Joan de Penyagolosa, que són en castellà, corresponen a textos llatins lligats a l'ofici diví, sobretot a les processons estacionals i de rogatives. Es divideixen en els grups següents:

Primer grup. Cants generals de l'església, amb modes gregorians coneguts. Són: la missa *De Angelis*, que es canta a Sant Joan de Penyagolosa; l'himne *Deus tuorum militum*, que es canta durant la processó al voltant de l'ermita, i les completes de l'ofici diví del dia.

Segon grup. Cants amb modes gregorians transformats, poden ser pel poble o procedents d'altres antics i distints. Són: l'absolució *Ne recorderis*, el *Requiescat in pace*, l'antífona *Regina Coeli Letare*, únic cant alegre del pelegrinatge.

Tercer grup. Cants de les lletanies i del camí. Aquest grup inclou: l'*Exsurge Domine* i les lletanies, que es canten només fins al *Sancta Maria*, i l'*O vere Deus* del poble, que es cantava i es canta en les processons penitencials i en les romeries, i té moltes variacions.

Els repics de campanes que se succeeixen al llarg del recorregut.

El menjar és d'abstinència rigorosa, encara que dietèticament complet. Els menús són els següents:

a las 15.00 h. Entren según el ritual de costumbre hasta la iglesia. Los cantores cantan el responso de difuntos *Ne recorderis*.

A las 15.15 h parten de Xodos según el ritual hasta salir por el pasadizo del Callís. Siguen hasta la Lloma de Bernat. Son las 16.00 h y descansen 15 minutos. Comienza la segunda estación hasta el Mas d'Aicart, llegan a las 17.00 h y descansen 10 minutos. Sigue la tercera estación, pasan por Sant Miquel, se paran, se arrodillan, rezan unos padrenuestros y siguen. A las 18.00 llegan a la Font dels Xops, descansen y meriendan hasta las 19.30 h. Las *càrregues* no se detienen, seguirán hasta dejar los animales en la quadra, recoger la capa para la entrada y acudir a la ermita del Crist de l'Agonia a esperar la llegada de los *Pelegrins*. El depositario y dos clavaris con las acémilas cargadas de pan van con ellos y en el lugar acostumbrado del Filador o Corral Roig, lo trocean para repartirlo al numeroso gentío que les espera, mientras los niños gritan el dístico que les enseñaron sus madres: «Ja pugen, ja baixen, les carreguetes de Sant Joan». Comerse el trocito de pan es un símbolo de la participación del pueblo en la celebración.

A las 19.30 h los *Pelegrins* emprenden el camino con la quinta estación hasta el Corral Blanc, donde llegan a las 20.30 h y descansen un poco. Ya anochece y comienza la sexta estación.

A las 21.30 h hacen su entrada en Les Useres, después de haber recogido un farol cada uno. Caminan sobre la alfombra de hiedra entre la gente que llena las calles. Las casas se adornan con la costumbre antigua de poner los viejos candiles o los antiguos faroles en las fachadas de las casas por donde pasan los peregrinos con el sentido de iluminar ese recorrido. Sigue la sexta estación hasta la ermita del Crist de l'Agonia, donde esperarán la procesión de acogida, idéntica a la de despedida del día antes. Ésta se forma en la iglesia con la cruz parroquial a la cabeza y procede hasta la plaza de Sant Antoni, donde presencià el desfile final de las dos comitivas. Primero las *càrregues*, de rigurosa capa castellana, sombrero de ala dura y un cirio encendido en la mano. Después los *Pelegrins* con el farol, algo distanciados entre sí, en el mismo orden y ritual que a la salida, aunque ahora su paso es más lento y cansino. Al entrar en el templo, besan el suelo, después ante los altares de Sant Joan, del Roser y el *Major*, y retroceden sin dar la espalda hasta el lugar que tienen asignado en dos filas de siete y seis respectivamente a los lados del pasillo central, donde se ponen de rodillas y depositan el farol en el suelo. Los cantores y el cura suben al presbiterio y permanecen de pie, de cara al pueblo.

Entra la procesión de acogida y se entona el alegre *Regina Coeli Laetare*, y el *alleluia* que corea el pueblo. Después los cantores cantan el *Ne recorderis* a duo y el solemníssimo *Requiescat in pace* por los difuntos, mientras rinden sus faroles ante el altar en medio de un silencio estremecedor. El guía reza la estación a las almas difuntes, seguida de los padrenuestros por las intenciones acostumbradas. Todos se sientan y el cura de los peregrinos dirige la palabra a los fieles. Después se retiran lentamente.

A la mañana siguiente se reúnen de nuevo en misa comunitaria y almuerzo de hermandad. Con ello acaba la celebración.

2.2.6. Elements que forman parte del bien

2.2.6.1. Patrimonio inmaterial: cánticos y ruegos de los peregrinos. Los cantos, quitando los gozos cantados en Sant Joan de Penyagolosa, que son en castellano, corresponden a textos latinos ligados al oficio divino, sobre todo a las procesiones estacionales y de rogativas. Se dividen en los siguientes grupos:

Primer grupo. Cantos generales de la iglesia, con modos gregorianos conocidos. Son: la misa *De Angelis*, que se canta en Sant Joan de Penyagolosa, el himno *Deus tuorum militum*, que se canta durante la procesión alrededor de la ermita y las completas del oficio divino del día.

Segundo grupo. Cantos con modos gregorianos transformados, puede ser por el pueblo o procedentes de otros antiguos y distintos. Son: la absolució *Ne recorderis*; el *Requiescat in pace*, *amen*; la antífona *Regina Coeli laetare*, único canto alegre del pelegrinatge.

Tercer grupo. Cantos de las letanías y del camino. Este grupo incluye el *Exsurge Domine* y las letanías. Se cantan nada más hasta el *Sancta Maria*. El *O vere Deus* del pueblo, se cantaba y se canta, en las procesiones penitenciales y en las romerías, tiene muchas variaciones.

Los repiques de campanas que se suceden a lo largo del recorrido.

La comida es de abstinencia rigurosa, aunque dietéticamente completa. Los menús son los siguientes:

Divendres: després de la missa i abans d'eixir de les Useres, alguna porció de xocolata o unes figues, tot acompanyat d'una copa d'aiguardent.

Esmorzar al paratge de la Savina: un pa i dos ous bullits o crus, vi i aigua.

Dinar a Sant Miquel de les Torrocelles: ensalada de lletuga adobada amb oli i vinagre, un ou bullit o cru, arròs amb abadejo, abadejo en salsa de canella, olives, pa, vi i aigua.

Berenar a la font dels Possos: un pa, una truita, un ou dur o cru, olives, vi i aigua.

Sopar a Sant Joan: ensalada de lletuga amb oli i vinagre, un ou dur o cru, sopa de pa, fesols a la vinagreta, olives, pa, vi i aigua.

Dissabte:

Dinar: el mateix que el dia anterior a Sant Miquel de les Torrocelles.

Berenar: el mateix que el dia anterior a la font dels Possos.

Així, antigament, la gent de la vila i dels masos solia donar farina, oli, ous, etc., hui en dia, la gran majoria, dona diners; els quals són arrelligats pels clavaris i el depositari el diumenge anterior al pelegrinatge, el mateix diumenge del pelegrinatge en què es reparteix la fogassa de Sant Joan i, darrerament, el primer diumenge de les festes d'agost.

2.2.6.2. Consueta dels pelegrins: és la relació més o menys detallada de tot allò que fan al llarg del pelegrinatge. Equival a un document en què s'explica el ritual amb detall; a més d'anotacions sobre preparatius, sobre les persones que hi participen, els oficis, etcètera, i tot el que té relació amb la celebració.

També hi ha la Llibreta de les obligacions del guia, en què apareixen detallades les lectures que ha de fer el guia durant el trajecte (sobretot la de la cerimònia del perdó) i les diferents pregàries o estacions al llarg del pelegrinatge.

També es compta amb el darrer document d'aprovació canònica del pelegrinatge de les Useres a Sant Joan de Penyalgosa, ratificada pel bisbe de Tortosa l'any 1865.

2.2.6.3. Elements mobles

La indumentària que s'utilitza en el pelegrinatge, descrita anteriorment, amb els bastons. Les creus processionals i els candelers. El guió de Sant Joan. La bandera roja o penó amb la peanya. El reliquiari. Els bordons. Els aparells dels animals i les mantes morellanes. Els fanals. Botiges de fang. La petita imatge de Sant Miquel.

2.2.6.4. Elements immobles

Les esglésies parroquials de les Useres i Xodos. Les ermites de Santa Ubaldesca, Loreto i Sant Antoni-Crist de l'Agonia a les Useres. L'ermita de Sant Miquel de les Torrocelles i el seu casalot. Font dels Possos. Font de l'Arxivello. Font del Mas de la Vall. Font del Mas d'Aicart. Font dels Xops. Creu de terme de Sant Joan. Santuari de Sant Joan de Penyalgosa i la cova.

2.2.7. Definició de l'àmbit espacial i temporal

2.2.7.1. Àmbit espacial: des de les Useres fins a Sant Joan de Penyalgosa i viceversa i els carrers de la població per on transcorre la processó. Pel Decret 40/2007, de 13 d'abril, del Consell, es declara el *Camí dels Pelegrins de les Useres* Monument Natural. És el recorregut tradicional que aquests pelegrins fan, al llarg de 35 km aproximadament i amb un desnivell acumulat de més de 1000 metres. En la fonamentació de la seua protecció es destaca el significat religiós i místic, paisatgístic i de comunicació tradicional a la comarca que recorre, i es manifesta la necessitat de conservar-lo. Travessa els termes municipals de les Useres, Llucena, Xodos i Vistabella.

2.2.7.2. Àmbit temporal: el darrer divendres d'abril i el dissabte immediat, amb l'horari següent:

Divendres	Hora solar	Hora oficial
Missa de les càrregues	04.00	06.00
Missa dels pelegrins	05.00	07.00
Eixida del pelegrinatge de les Useres	06.00	08.00
Corral Roig – Filador	06.30	08.30

Viernes: Después de la misa y antes de salir de Les Useres, alguna porción de chocolate o unos higos, todo acompañado de una copa de aguardiente.

Almuerzo en el paraje de La Savina: un pan y dos huevos hervidos o crudos, vino y agua.

Comida en Sant Miquel de les Torrocelles: ensalada de lechuga aderezada con aceite y vinagre, un huevo hervido o crudo, arroz con bacalao, bacalao en salsa de canela, aceitunas, pan, vino y agua.

Merienda en la Font dels Possos: un pan, una tortilla, un huevo duro o crudo, aceitunas, vino y agua.

Cena en Sant Joan: ensalada de lechuga con aceite y vinagre, un huevo duro o crudo, sopa de pan, judías a la vinagreta, aceitunas, pan, vino y agua.

Sábado:

Comida: lo mismo que el día anterior en Sant Miquel de les Torrocelles.

Merienda: lo mismo que el día anterior en la Font dels Possos.

Antiguamente, la gente del pueblo y de los *masos* solía dar harina, aceite, huevos, etc., hoy en día, la gran mayoría, da dinero; los cuales son recogidos por los clavaris y el depositario el domingo anterior a la peregrinación, el mismo domingo de la peregrinación en que se reparte la *fogassa de Sant Joan* y, últimamente, el primer domingo de las fiestas de agosto.

2.2.6.2. Consueta de los peregrinos

Es la relación más o menos detallada de todo aquello que hacen a lo largo del peregrinaje. Equivale a un documento en el cual se explica el ritual con detalle, además de anotaciones sobre preparativos, sobre las personas que participan, los oficios, etcètera, todo lo relacionado con la celebración.

También existe la *Llibreta de les Obligacions del Guia*, en que aparecen detalladas las charlas que ha de hacer el guía durante el trayecto (sobretodo la ceremonia del perdón) y las diferentes oraciones o estaciones a lo largo de la peregrinación.

También se cuenta con el último documento de aprobación canónica de la peregrinación de Les Useres a Sant Joan de Penyalgosa, ratificada por el obispo de Tortosa en el año 1865.

2.2.6.3. Elementos muebles

La indumentaria que se utiliza en la peregrinación, descrita anteriormente, con los bastones. Las cruces procesionales y los candeleros. El guió de Sant Joan. La bandera roja o pendón con la peana. El relicario. Los bordones. Los aparejos de los animales y las mantas morellanas. Los faroles. Botijos de barro. La pequeña imagen de San Miguel.

2.2.6.4. Elementos inmuebles

Las iglesias parroquiales de Les Useres y Chodos. Las ermitas de santa Ubaldesca, Loreto y Sant Antoni-Crist de l'Agonia en Les Useres. Ermita de Sant Miquel de les Torrocelles y su casona. Font dels Possos. Font de l'Arxivello. Font del Mas de la Vall. Font del Mas d'Aicart. Font dels Xops. Cruz de término de Sant Joan. Santuario de Sant Joan de Penyalgosa y la Cova.

2.2.7. Definición del ámbito espacial y temporal

2.2.7.1. Ámbito espacial: desde Les Useres hasta Sant Joan de Penyalgosa y viceversa y calles de la población por donde transcurre la procesión. Por el Decreto 40/2007, de 13 de abril, del Consell, se encuentra declarado el *Camí dels Pelegrins de les Useres* como Monumento Natural. Es el recorrido tradicional que estos peregrinos realizan, a lo largo de 35 km aproximadamente, y con un desnivel acumulado de más de 1000 metros, destacando en la fundamentación de su protección el significado religioso-místico, paisajístico y de comunicación tradicional en la comarca que recorre, manifestando la necesidad de su conservación. Atravesan los términos municipales de Les Useres, Llucena, Chodos y Vistabella.

2.2.7.2. Ámbito temporal: el último viernes de abril y el sábado inmediato, con el siguiente horario:

Viernes	Hora solar	Hora oficial
Missa de les Càrregues	04.00	06.00
Missa dels Pelegrins	05.00	07.00
Salida peregrinación de Les Useres	06.00	08.00
Corral Roig Filador	06.30	08.30

A la Savina per a esmorzar	07.30	09.30
Eixida de la Savina	08.00	10.00
Font del Mas de la Vall	09.00	11.00
Eixida de la Font	09.15	11.15
Arribada a Sant Miquel	10.00	12.00
Eixida de Sant Miquel	13.15	15.15
Font del Mas d'Aicart	14.15	16.15
Carrasca Tallada – Vista de Xodos	15.00	17.00
A la Font dels Possos – Berenar	16.30	18.30
Eixida de la Font	17.15	19.15
A dalt del tossal del Marinet	18.00	20.00
Eixida del Marinet	18.15	20.15
Arribada a Sant Joan de Penyagolosa	19.00	21.00

<i>Dissabte</i>	<i>Hora solar</i>	<i>Hora oficial</i>
Missa de les càrregues	06.00	08.00
Missa dels pelegrins	07.00	09.00
Eixida del pelegrinatge de Sant Joan	11.00	13.00
Al pi on es calcen	11.15	13.15
Font de l'Arxivello	12.30	14.30
Arribada a Xodos	13.00	15.00
Arribada a la Carrasca Tallada	14.00	16.00
Font del Mas d'Aicart	15.00	17.00
Arribada a la Carrasca – Berenar	16.00	18.00
Eixida de la Carrasca	17.30	19.30
Arribada al Corral Blanc	18.40	20.40
Eixida del Corral Blanc	18.45	20.45
Arribada a les Useres	19.30	21.30
Entrada de la processó a les Useres	20.00	22.00

2.3. El pelegrinatge de Culla: també coneguda com a processó de Culla a Sant Joan de Penyagolosa o processó de Culla a Sant Joan de la Font Coberta.

2.3.1. Localitat: Culla.

2.3.2. Data de realització: se celebra el divendres i el dissabte passada la festa de la Santíssima Trinitat.

2.3.3. Acters principals: membres de la Confraria de Sant Joan Baptista de la parròquia del Salvador de Culla i tot el veïnat de Culla o forans que participen en el pelegrinatge.

2.3.4. Descripció del bé

El pelegrinatge de Culla té l'origen al final de l'edat mitjana. Es conserven en els arxius municipal i parroquial col·leccions documentals que il·lustren les manifestacions descrites de la rogativa. El fet que conste en els llibres de la comptabilitat municipal i el fet que és l'ajuntament l'encarregat d'organitzar materialment la processó, ens fan pensar en un vot de tot el poble en què les autoritats se'n fan garants; consten les despeses de la rogativa des de l'any 1400.

Organització del pelegrinatge segons la tradició:

En les entrades o les eixides de les esglésies o les ermites i sempre que és possible, es marxa en dos files.

1r. El penó de Sant Joan, amb el relleu de tres penoners. És un estendard d'aproximadament 3 metres d'alçada, de color roig en commemoració del martiri del sant. El penó té una simbologia festiva en una processó, hi participa per això mateix, per ser festa. En les arribades a les ermites i en les eixides la tela es porta desplegada, però durant el trajecte la tela s'arplega, enrotllant-la al pal, perquè és més fàcil portar-la i per a evitar que s'enganxe amb branques o matolls. Sempre es porta en

A la Savina para almorzar	07.30	09.30
Salida de la Savina	08.00	10.00
Font del Mas de la Vall	09.00	11.00
Salida de la Font	09.15	11.15
Llegada a Sant Miquel	10.00	12.00
Salida de Sant Miquel	13.15	15.15
Font del Mas d'Aicart	14.15	16.15
<i>Carrasca Tallada – Vista de Chodos</i>	15.00	17.00
A la Font dels Possos – Merienda	16.30	18.30
Salida de la Font	17.15	19.15
A lo más alto del Marinet	18.00	20.00
Salida del Marinet	18.15	20.15
Llegada a Sant Joan de Penyagolosa	19.00	21.00

<i>Sábado</i>	<i>Hora solar</i>	<i>Hora oficial</i>
<i>Missa de les Càrregues</i>	06.00	08.00
<i>Misa dels Pelegrins</i>	07.00	09.00
Salida de la peregrinación de Sant Joan	11.00	13.00
Al pino donde se calzan	11.15	13.15
Font de l'Arxivello	12.30	14.30
Llegada a Chodos	13.00	15.00
Llegada a la Carrasca Tallada	14.00	16.00
Font del Mas d'Aicart	15.00	17.00
Llegada a la Carrasca-Merienda	16.00	18.00
Salida de la Carrasca	17.30	19.30
Llegada al Corral Blanc	18.40	20.40
Salida del Corral Blanc	18.45	20.45
Llegada a Les Useres	19.30	21.30
Entrada de la procesión a Les Useres	20.00	22.00

2.3. La peregrinación de Culla: también conocida como *Processó de Culla a Sant Joan de Penyagolosa* o *Processó de Culla a Sant Joan de la Font Coberta*.

2.3.1. Localidad: Culla

2.3.2. Fecha de realización: se celebra el viernes y sábado pasada la fiesta de la Santísima Trinidad.

2.3.3. Actores principales: miembros de la *Confraria de Sant Joan Baptista* de la parroquia del Salvador de Culla y todo el vecindario de Culla o foráneos que participan en la peregrinación.

2.3.4. Descripción del bien

La peregrinación de Culla tiene su origen a finales de la Edad Media. Se conservan en los archivos municipal y parroquial colecciones documentales que ilustran las manifestaciones descrites de la rogativa. El hecho de que conste en los libros de la contabilidad municipal y el hecho de que es el ayuntamiento el encargado de organizar materialmente la procesión nos hacen pensar en un voto de todo el pueblo en el que las autoridades se hacen garantes, constando los gastos de la rogativa desde el año 1400.

Organización de la peregrinación según la tradición:

En las entradas o salidas de las iglesias o ermitas y siempre que es posible, se marcha en dos filas.

1.º. El *penó de Sant Joan*, turnándose tres pendoneros. Es un estandarte de aproximadamente 3 metros de altura, de color rojo en conmemoración al martirio del santo. El pendón tiene una simbología festiva en una procesión, participa en ella por eso mismo, por ser fiesta. En las llegadas a las ermitas y salidas, la tela se lleva desplegada, pero durante el trayecto su tela va recogida, enrollándose al mástil, para ser más fácil llevarlo y para evitar que se enrede con ramas o matorrales. Siempre

posició vertical, llevat de quan es resa el sant rosari al pla de Vistabella, i en els responsos de difunts, en què, com a senyal de respecte i no festiu, el penó es deixa en horitzontal.

2n. Creu i fanals.

3r. Primer grup de participants en la processó, els homes.

4t. Capellà i, al seu costat, els dos bordoners, que són els cantors. El capellà usa una capa de color roig, en evocació a sant Joan Baptista com a màrtir, tal com consta en la consuetud més antiga. El capellà porta penjada al coll la relíquia de Sant Joan durant tota la processó. L'any 2004 es va concedir des de Roma una relíquia de *Sancte Joannes Baptista* per a la parròquia del Salvador de Culla i des de llavors es porta aquesta nova peça d'orfebreria, que és fruit d'un donatiu, amb la relíquia a l'interior. En anys anteriors es portava una creu d'altar del segle XV, encara que l'antiga consuetud parla també de relíquia.

5é. Autoritats. L'alcalde o l'alcaldesa, com màxima autoritat, que pot ser el mateix alcalde o alcaldessa de Culla o un regidor o regidora delegat per a l'esdeveniment; i el jurat, que s'encarrega de donar la capa al capellà en els llocs on se l'ha de posar. Usen una capa color negre amb un brodat en el pectoral esquerre. L'autoritat porta durant tota la processó la vara de comandament i el jurat una vara a manera de bordó.

6é. Segon grup de participants en la processó, les dones, que l'any 1577 inicien la seua participació, després de l'autorització donada pel bisbe de Tortosa, diòcesi a què pertanyia llavors la parròquia de Culla.

7é. Arriers, amb les seues cavalleries, que porten les càrregues i les persones que no poden fer tot el trajecte a peu.

Els empleats (els penoners, els encarregats de la creu i dels fanals i els bordoners) porten com a vestimenta el roquet.

En l'actualitat, les càrregues de les robes i del subministrament són portades a l'ermita de Sant Bertomeu, a les distintes parades i després a Sant Joan de Penyagolosa per vehicles o algun furgó que l'ajuntament ha convingut prèviament.

El recorregut travessa el riu Montlleó, de gran bellesa paisatgística, així com diferents masies amb gran valor etnològic. Alguns dels punts més importants que es troben durant la travessia són: l'ermita de Sant Bertomeu (segle XIV), el pla de Vistabella, la font de l'Alforí, la font i el pinar de l'Espino i l'ermitori de Sant Joan de Penyagolosa. El trajecte de tornada és en sentit contrari pel mateix camí, en total 57 km.

El municipi de Culla, a la comarca de l'Alt Maestrat, custodia el secular costum de recórrer a peu el camí que el separa de Sant Joan de Penyagolosa, els orígens del qual es remunten a l'edat mitjana. Com cada divendres de la setmana del Corpus Christi, el veïnat de la població fa aquest pelegrinatge de dos jornades, en una rogativa que ha conservat de manera quasi intacta els seus rituals, els seus elements patrimonials i la seua estructura interna des dels inicis.

Els documents més antics que se'n conserven daten del segle XV, per la qual cosa és una de les més immemorials de la província de Castelló. L'objectiu d'aquest tipus de processons era sempre el de formular plegàries suplicant, sobretot, pluges que proporcionaren bones collites, així com la gràcia de Déu, salut i pau, tal com es menciona en el cant tradicional de l'*O vere Deus*.

També el *Suscipe* es canta en molts llocs de l'itinerari invocant diferents sants, i en les arribades i les eixides d'esglésies i ermites, i a més es realitzen responsos dedicats a difunts: *Ne recorderis, Qui Lazarum i Peccantem*. Durant el camí d'anada i de tornada, en diversos llocs, es fan fins a onze responsos. El *Ne recorderis* s'hi mantenia, però els altres dos cants de responsos es van recuperar l'any 2002. L'any 2007, per iniciativa de la Confraria de Sant Joan Baptista de la parròquia del Salvador de Culla, es van elaborar unes creus de ferro que es van col·locar sobre mollons de pedra als llocs del rès dels responsos. En 2014 es va descobrir al pla de Vistabella una antiga base de peiró que tenia aquesta mateixa comesa, i que es coneix com la creu de l'Americano.

Altres oracions i càntics diferents es pronuncien en la benedicció de la font, amb el cant de l'*Ave Maris Stella*. Al peiró dels Saulons, lloc de comiat de la processó a peu, igual que al peiró de Sant Bertomeu i al de Sant Joan, es resa la commemoració de la Santa Creu. També es pronuncia, després de la recuperació l'any 2005, l'oració d'*Itinerarium Clericorum*, la qual es resava antigament i que demana assistència en el camí que s'ha de fer. Després d'això, el capellà es lleva la capa, els

se lleva en posició vertical, a excepció del temps del rezo del santo rosario, en el Pla de Vistabella, y en los responsos de difuntos, que, como señal de respeto y no festiva, el pendón es tumbado en horizontal.

2.º. Cruz y faroles.

3.º. Primer grupo de participantes en la procesión, los hombres.

4.º. Sacerdote y a su lado los dos bordoneros, que son los cantores.

El sacerdote usa capa de color rojo, en evocación a san Juan Bautista como mártir, tal como consta en la consuetud más antigua. El sacerdote lleva colgada al cuello la reliquia de San Juan durante toda la procesión. En el año 2004 se concedió desde Roma una reliquia de *Sancte Joannes Baptista* para la parroquia del Salvador de Culla y desde entonces se lleva esa nueva pieza de orfebrería, que es fruto de un donativo, con la reliquia en su interior. En años anteriores se portaba una cruz de altar del siglo XV, aunque la antigua consuetud habla también de reliquia.

5.º. Autoridades. El alcalde o la alcaldesa, como máxima autoridad, que puede ser el mismo alcalde o alcaldesa de Culla o un concejal o concejal delegado para el evento; y el *jurat* que se encarga de aportar la capa al sacerdote en los lugares en que debe ponérsela. Usan una capa color negro con un bordado en el pectoral izquierdo. La autoridad usa en toda la procesión la vara de mando y el jurado una vara a modo de bordón.

6.º. Segundo grupo de participantes en la procesión, las mujeres, que en el año 1577 inician su participación, después de dar autorización el obispo de Tortosa, diócesis a la que pertenecía entonces la parroquia de Culla.

7.º. Arrieros, con sus caballerías, que llevan las cargas y personas que no puedan hacer todo el trayecto a pie.

Los empleados (pendoneros, encargados de la cruz y faroles y los bordoneros) llevan como vestimenta el *roquet*.

En la actualidad, las cargas de las ropas y suministro son llevadas a la ermita de Sant Bertomeu, a distintas paradas y luego a Sant Joan de Penyagolosa por vehículos o algún furgón que el ayuntamiento ha convenido previamente.

El recorrido atraviesa el río Montlleó de gran belleza paisajística, así como diferentes masías con gran valor etnológico. Algunos de los puntos más importantes que se encuentran durante la travesía son: ermita de Sant Bertomeu (s. XIV), Pla de Vistabella, Font de L'Alforí, Font i pinar de l'Espino y el ermitorio de Sant Joan de Penyagolosa. El trayecto de vuelta es en sentido contrario por el mismo camino, en total 57 km.

El municipio de Culla, en la comarca de l'Alt Maestrat, custodia la secular costumbre de recorrer a pie el camino que le separa de Sant Joan de Penyagolosa, cuyos orígenes se remontan a la Edad Media. Como cada viernes de la semana del *Corpus Christi*, los vecinos y vecinas de la población realizan esta peregrinación de dos jornadas, en una rogativa que ha conservado de manera casi intacta sus rituales, elementos patrimoniales y su estructura interna desde los inicios.

Los documentos más antiguos que se conservan sobre ella datan del siglo XV, por lo que es una de las más inmemoriales de la provincia de Castellón. El objetivo de este tipo de procesiones era siempre el de formular plegarias suplicando, sobretodo, lluvias que proporcionasen buenas cosechas; así como la gracia de Dios, salud y paz, tal como se menciona en el canto tradicional del *O vere Deus*.

También el *Suscipe* se canta en muchos lugares del itinerario invocando a distintos santos, en las llegadas y salidas de iglesias y ermitas, y además se realizan responsos dedicados a difuntos: *Ne recorderis, Qui Lazarum y Peccantem*. Durante el camino de ida y de regreso, en varios lugares, se realizan hasta once responsos. El *Ne recorderis* se mantenía, pero los otros dos cantos de responsos se recuperaron en el año 2002. En el año 2007, por iniciativa de la *Confraria de Sant Joan Baptista* de la parroquia del Salvador de Culla, se elaboraron unas cruces de hierro que se colocaron sobre mojones de piedra en los lugares del rezo de los responsos. En 2014 se descubrió en el Pla de Vistabella una antigua base de peirón que tenía este cometido, conociéndose como la *Creu de l'Americano*.

Otras oraciones y cánticos diferentes se pronuncian en la bendición de la fuente, con el canto del *Ave Maris Stella*. En el *Peiró dels Saulons*, lugar de despedida de la *Processó a Peu*, al igual que en el *Peiró de Sant Bertomeu* y en el de Sant Joan, se reza la Conmemoración de la Santa Cruz. También se pronuncia, tras su recuperación en el año 2005, la oración de *Itinerarium Clericorum*, la cual se oraba antiguamente y que pide asistencia en el camino que se va a recorrer. Tras ello, el

bordoners entonen el *Suscipe* i s'inicia la marxa cap a l'ermitori de Penyagolosa.

Els cullans i les cullanes compleixen amb el ritu que, any rere any, els porta fins a l'ermita en temps passats coneguda com a Sant Joan de la Font Coberta, situada al terme municipal de Vistabella del Maestrat. El trajecte és d'uns 29 quilòmetres d'anada i dels mateixos de tornada, ja que es fa pel mateix camí. Amb l'eixida del sol, la romeria abandona l'església parroquial del Salvador per la via marcada cap al santuari. Durant el trajecte es duen a terme les habituals parades a Sant Bertomeu i a la font de l'Alforí, entre d'altres, totes acompanyades per ritus símbol de la religiositat popular i els costums més genuïns de l'antiga capital de la Setena. Encara es manté el costum d'esmorzar a base de sopes amb aigua clara bullint, pa sec, un ou cru, que s'escalfa, i un poc d'oli i sal després de celebrar la missa a l'ermita de Sant Bertomeu. Allí, en temps passat, l'ermità tenia el costum de preparar aigua bullint, que els de Culla aprofitaven per a fer les sopes. Els pelegrins deien que menjaven sopa de cap perquè en aguar a l'olla veien reflectit el seu cap a l'aigua.

Des que es té notícia de la processó de Culla a Sant Joan és tradicional al pla de Vistabella el rès del sant rosari. Durant el rès el penó es tomba i es duu al coll. També en el primer misteri els participants es descobreixen el cap. Es resen quinze misteris (gojosos, dolorosos i gloriosos), amb el parenostre, deu avemaries i el glòria en cada un, a més de les lletanies. Només l'any 2003, quan el papa Joan Pau II els va instaurar, es van resar també els misteris lluminosos (un total de vint misteris). Posteriorment s'ha seguit amb la tradició dels quinze primitius.

Sobre les cinc i mitja de la vesprada s'arriba l'anelhada destinació. Ja en l'interior del temple, es fa l'ofrena del ciri de les ànimes o ciri de Sant Joan, un gran ciri que ofereix la població de Culla i que es manté encès davant de la imatge del sant durant tot l'any. Es tracta d'un homenatge que el poble ret als seus difunts. Ha sigut transportat durant tota l'anada, amb el penó, les creus i la relíquia. Aquesta és una tradició que es feia des d'antic, es va deixar de fer i es va recuperar l'any 1984. És un ritu que es duu a terme perquè la flama del poble de Culla estiga present durant tot l'any davant de la imatge de sant Joan Baptista, demostrant la gran devoció que li tenen. Antigament per a pagar el ciri es venia carbó de llenya que feien els carboners; hui en dia el sufraga l'ajuntament. Les seues mesures són: 55 cm de llarg i 9 cm de diàmetre, i cada any li fan damunt la inscripció i algun dibuix al·legòric de sant Joan o la parroquia de Culla.

Els pelegrins descansen i emprenen la tornada el dissabte al matí, no sense abans beneir la font situada enfront de la porta de l'ermitori. De totes les rogatives que acudeixen a Sant Joan de Penyagolosa, la de Culla és l'única que fa la benedicció de la font. Conta la tradició que en un any de molta sequera, i realitzades totes les processons d'altres localitats, en arribar la de Culla, que sempre es fa en últim lloc, va començar a ploure i va cessar la sequera, i que per això se li va atorgar aquest privilegi, ja que va ser l'única que va aconseguir l'anelhada aigua per als conreus en un any de moltíssima sequera. Fins a l'any 1999 es realitzava en arribar la processó a Sant Joan; ara es compleix amb el privilegi el matí del dissabte, després que arriben les persones que s'han desplaçat en vehicles i abans de la santa missa. En aquest acte, a més de les oracions de benedicció, es canta l'*Ave Maris Stella*.

A la tornada de Sant Joan cap a la posta del sol, la població de Culla ix a l'espera de la comitiva en la zona coneguda com a Baix lo Mur per a donar-li la benvinguda. Allí comença una emotiva processó pels carrers medievals del municipi, on són transportats amb grans dificultats els penons, estandards molt pesats i que superen en doble l'alçada del de Sant Joan, i que es trauen en les celebracions de cada sant en particular i constitueixen un verdader espectacle. També era tradicional, i en aquests darrers anys s'ha tornat a recuperar, que els xiquets reberen el pelegrinatge amb branques d'arbres adornades amb tires tallades de paper de seda de colors, que són denominades banderes. Les branques són normalment d'un arbust de mare-selva, ací conegut com a santjoanera.

Durant moltíssims anys les cavalleries van ser el mitjà de transport utilitzat en la processó de Culla a Sant Joan. En temps passat la participació era molt nombrosa, i una forma de fer el recompte era pels

sacerdote se quita la capa, los bordoneros entonan el *Suscipe* y se inicia la marcha hacia el ermitorio en el Penyagolosa.

Los cullanos y cullanas cumplen con el rito que, año tras año, les lleva hasta la ermita, en tiempos pasados conocida como Sant Joan de la Font Coberta, situada en el término municipal de Vistabella del Maestrat. El trayecto consta de unos 29 kilómetros de ida y otros tantos de regreso, ya que se realiza por el mismo camino. Con la salida del sol, la romeria abandona la iglesia parroquial del Salvador por la vía marcada hacia el santuario. Durante el trayecto se llevan a cabo las habituales paradas en Sant Bertomeu y en la Font de l'Alforí, entre otras. Todas ellas acompañadas por ritos, símbolo de la religiosidad popular y las costumbres más genuinas de la antigua capital de *La Setena*. Todavía se mantiene la costumbre de después de celebrar la misa en la ermita de Sant Bertomeu, almorzar a base de sopes, con agua clara hirviendo, pan seco, un huevo crudo, que se escalfa y un poco de aceite y sal. Allí, en tiempo pasado, el ermitaño tenía la costumbre de preparar agua hirviendo que los de Culla aprovechaban para hacer las sopas. Los peregrinos decían que comían sopa de cap porque al asomarse a la olla veían reflejada su cabeza en el agua.

Desde que se tiene noticia de la *Processó de Culla a Sant Joan*, es tradicional en el Pla de Vistabella el rezo del santo rosario. En el tiempo que dura su rezo el Penó es tumbado en horizontal y llevado a hombros. También en el primer misterio los participantes se descubren su cabeza. Se rezan quince misterios (gozosos, dolorosos y gloriosos), con el padrenuestro, diez avemarias y el gloria en cada uno. Además de las letanías. Sólo en el año 2003, cuando el papa Juan Pablo II los instauró, se rezaron también los misterios luminosos (un total de veinte misterios). Posteriormente se ha seguido con lo tradicional de los quince primitivos.

Sobre las cinco y media de la tarde se alcanza el ansiado destino. Ya en el interior del templo, se hace ofrenda del *ciri de les ànimes* o *ciri* de Sant Joan, un gran cirio que ofrece la población de Culla y que se mantiene encendido frente a la imagen del santo durante todo el año. Se trata de un homenaje que el pueblo rinde a sus difuntos. Ha sido transportado durante toda la ida, junto al pendón, cruces y reliquia. Esta es una tradición que se realizaba desde antiguo, se dejó de hacer y se recuperó la costumbre en el año 1984. Es un rito que se lleva a cabo para que la llama del pueblo de Culla esté presente durante todo el año ante la imagen de San Juan Bautista, demostrando la gran devoción hacia él. Antiguamente para pagar el cirio se vendía carbón de leña que hacían los carboneros; hoy en día lo sufraga el ayuntamiento. Sus medidas son de 55 cm de largo y 9 cm de diámetro y cada año se realiza sobre él la inscripción y algún dibujo alegórico a san Juan o a la parroquia de Culla.

Los peregrinos descansen y emprenen la vuelta el sábado por la mañana, no sin antes bendecir la fuente situada frente a la puerta del ermitorio. De todas las rogativas que acuden a Sant Joan de Penyagolosa, la de Culla es la única que realiza la bendición de la fuente. Cuenta la tradición que en un año de mucha sequía, y realizadas todas las procesiones de otras localidades, al llegar la de Culla, que siempre acude en último lugar, empezó a llover y cesó la sequía, y que por ello se le otorgó ese privilegio, ya que fue la única que logró la ansiada agua para los cultivos en un año de muchísima sequía. Hasta el año 1999 se realizaba al llegar la procesión a Sant Joan; ahora se cumple con ese privilegio en la mañana del sábado, después de llegar las personas que se han desplazado en vehículos y antes de la santa misa. En ese acto, además de las oraciones de bendición, se canta el *Ave Maris Stella*.

Al regreso de Sant Joan hacia la caída del sol, la población de Culla sale a la espera de la comitiva en la zona conocida como *Baix lo Mur*, para darles la bienvenida. Allí comienza una emotiva procesión por las calles medievales del municipio, donde son transportados con grandes dificultades los *penons*, estandartes muy pesados y que superan el doble de la altura del de Sant Joan, que se sacan en las celebraciones de cada santo, en particular, y que conforman un verdadero espectáculo. También era tradicional, y en estos últimos años se ha vuelto a recuperar, que los niños recibieran a la peregrinación con ramas de árboles adornadas con tiras cortadas de papel de seda de colores, a las que se denominan *banderes*. Las ramas son normalmente de un arbusto de madre-selva, aquí conocido como *santjoanera*.

Durante muchísimos años las caballerías eran el medio de transporte utilizado en la *Processó de Culla a Sant Joan*. En tiempo pasado la participación era muy numerosa, una forma de realizar el recuento era por

animals de càrrega; en el lloc conegut com la Portera de Culla, a mitjan segle XX, es van arribar a comptar més de cent animals de càrrega (principalment muls) que cada família portava per al transport del seu equipatge i de les provisions, la qual cosa ens fa suposar una participació superior a les 200 persones. Però també hi hagué èpoques de baixa participació, tant que inclús en les ordenances municipals es va arribar a regular l'assistència de, com a mínim, una persona per família, o, en cas contrari, es rebria una sanció, ja que la processó era molt poc concorreguda i així se'n defenia la continuïtat.

Actualment continuen participant cavalleries. La sària és l'element per a col·locar els queviures i l'equipatge, allí es porten la beguda, els còcs amb sardina, les capes del capellà i de les autoritats i algun element d'equipatge. Aquestes cavalleries pertanyen a persones que participen en la processó.

Els participants s'integren plenament en la processó. Es manté l'esperit d'emoció i devoció tradicionalment sentit per Culla, i igualment es viu, en les dos jornades, un ambient d'harmonia, fraternitat i pelegrinatge.

2.3.5. Elements que formen part del bé

2.3.5.1. Patrimoni immaterial: càntics i precs dels pelegrins.

2.3.5.2. Consueta dels pelegrins

Consueta de la processó de Culla a Sant Joan de Penyagolosa (Ajuntament de Culla). És la relació més o menys detallada de tot allò que fan al llarg del pelegrinatge. Equival a un document en què s'explica el ritual amb detall; a més d'anotacions sobre preparatius, sobre les persones que hi participen, els oficis, etcètera, tot el que té relació amb la celebració.

2.3.5.3. Elements mobles.

La indumentària que s'utilitza en el pelegrinatge. Les creus processionals i els candelers. El penó de Sant Joan i la resta de penons. El reliquiari.

2.3.5.4. Elements immobles.

L'església parroquial de Culla. Les ermites de Sant Roc i de Sant Bertomeu del Boi. Creu de terme de Sant Joan. Santuari de Sant Joan de Penyagolosa.

2.3.6. Definició de l'àmbit espacial i temporal

2.3.6.1. Àmbit espacial: des de Culla fins a Sant Joan de Penyagolosa i viceversa i els carrers de la població per on passa la processó.

2.3.6.2. Àmbit temporal: es realitza cada any el divendres i el dissabte passada la festa de la Santíssima Trinitat, o siga, les vespres del *Corpus Christi*. D'aquesta manera, els pelegrins realitzen el trajecte de Culla a Sant Joan el divendres i el de tornada el dissabte.

La rogativa a peu es va mantindre fins a l'any 1967, i es va deixar de fer d'aquesta manera a causa de la molt escassa participació, ja que moltes persones, abandonant l'esperit tradicional, s'hi traslladaven en vehicles. Encara que en alguna època es van realitzar diverses processions en un any, la cosa normal era realitzar-ne una única el dilluns i el dimarts passada la festa de la Santíssima Trinitat. L'any 1968 es va deixar de fer la romeria a peu i es feia únicament el desplaçament en vehicles i en només un dia. Va ser una època en què el món popular i tradicional va deixar de ser estimat.

Fins a l'any 1988 es realitzava el dimarts passada la festa de la Santíssima Trinitat. Modificada la celebració de la festa del *Corpus Christi* al diumenge, des de l'any 1989 fins al 1999 la romeria se celebrà el dissabte de la mateixa setmana, o siga, la vespra d'aquesta última festa mencionada. L'any 2000 es va recuperar novament la tradició de la processó a peu.

L'horari aproximat del pelegrinatge és el següent:

Divendres	Hora
Eixida de la sagristia de l'església parroquial	06.00
Peiró dels Saulons	06.12
Passat el riu, descansen i mengen còcs amb sardina	07.50
Descans al prat de davall del mas d'en Campos	09.00
Pas pel mas de Capote	10.10
Descans breu, missa, esmorzar	11.50
Sant Bertomeu. Càntics d'eixida	12.45

los animales de carga; en el lugar conocido como La Portera de Culla, a mediados del siglo XX, se llegaron a contar más de cien animales de carga (principalmente mulos) que cada familia llevaba para el transporte de su equipaje y provisiones, lo que nos da a suponer una participación superior a las doscientas personas. Pero también hubo épocas de baja participación, tanto fue así que incluso en las ordenanzas municipales se llegó a regular la participación, como mínimo, de una persona por familia, o en caso contrario se recibiría sanción, ya que la procesión era muy poco concurrida y así se defendía su continuidad.

Actualmente siguen participando caballerías. La sària es el elemento de alojamiento de los viveres y equipaje, allí se lleva bebida, los còcs amb sardina, las capas del sacerdote y de las autoridades y algún elemento de equipaje. Esas caballerías pertenecen a personas que participan en la procesión.

Los participantes se integran plenamente en la procesión. Se mantiene el espíritu de emoción y devoción tradicionalmente sentido por Culla, e igualmente se vive, en las dos jornadas, un ambiente de armonía, fraternidad y peregrinaje.

2.3.5. Elementos que forman parte del bien

2.3.5.1. Patrimonio inmaterial: cánticos y ruegos de los peregrinos.

2.3.5.2. Consueta de los peregrinos

Consueta de la *Processó de Culla a Sant Joan de Penyagolosa* (Ajuntament de Culla). Es la relación más o menos detallada de todo aquello que hacen a lo largo del peregrinaje. Equivale a un documento en el cual se explica el ritual con detalle, además de anotaciones sobre preparativos, sobre las personas que participan, los oficis, etcétera, todo lo relacionado con la celebración.

2.3.5.3. Elementos muebles

La indumentaria que se utiliza en la peregrinación. Las cruces procesionales y los candeleros. El *Penó* de Sant Joan y el resto de *penons*. El relicario.

2.3.5.4. Elementos inmuebles

La iglesia parroquial de Culla. Las ermitas de Sant Roc y de Sant Bertomeu del Boi. Cruz de término de Sant Joan. Santuario de Sant Joan de Penyagolosa.

2.3.6. Definición del ámbito espacial y temporal

2.3.6.1. Ámbito espacial: desde Culla hasta Sant Joan de Penyagolosa y viceversa y calles de la población por donde transcurre la procesión.

2.3.6.2. Ámbito temporal: se realiza cada año en el viernes y sábado pasada la fiesta de la Santísima Trinidad, o sea, vísperas del *Corpus Christi*. De esta forma los peregrinos realizan el trayecto de Culla a Sant Joan el viernes y el de regreso el sábado.

La rogativa a pie se mantuvo hasta el año 1967, y se dejó de hacer de ese modo debido a la muy escasa participación ya que muchas personas se trasladaban en vehículos, abandonando el espíritu tradicional. Aunque en alguna época se realizaron varias procesiones en un año, lo normal era realizar una única en el lunes y martes pasada la fiesta de la Santísima Trinidad. En el año 1968 se dejó de hacer la romería a pie y se realizaba solo desplazamiento en vehículos y en solo un día. Fue una época en que lo popular y tradicional dejó de tener aprecio.

Hasta el año 1988 se realizaba en el martes pasada la fiesta de la Santísima Trinidad. Modificada la celebración de la fiesta del *Corpus Christi* a domingo, desde el año 1989 hasta 1999, la romería se celebraba en el sábado de la misma semana, o sea, la víspera de esta última fiesta mencionada. En el año 2000 se recuperó de nuevo la tradición de la procesión a pie.

El horario aproximado de la peregrinación es el siguiente:

Viernes	Hora
Salida de sacristía de la iglesia parroquial	06.00
Peiró dels Saulons	06.12
Pasado el río, descansan y comen còcs amb sardina	07.50
Descanso en prado bajo el Mas d'en Campos	09.00
Paso por Mas de Capote	10.10
Pequeño descanso, misa, almuerzo	11.50
Sant Bertomeu. Càntics de salida	12.45

Mas de les Lloses o del Collado	13.00
Arribada a la font de l'Alforí. Descans i menjar	14.15
Eixida de la font de l'Alforí	15.30
Arribada a Font de l'Espino	16.40
Sant Joan. Arribada al peiró	17.30

<i>Dissabte</i>	<i>Hora</i>
Benedicció de la font	10.15
Missa, càntics i processó d'eixida. Comiat en el peiró	11.15
Arribada. Font de l'Espino	11.55
Arribada. Font de l'Alforí. Descans i menjar	13.05
Eixida. Font de l'Alforí	14.15
Arribada al mas de les Lloses o del Collado	15.30
Eixida del mas de les Lloses o del Collado	15.40
Ermita Sant Bertomeu. Arribada al peiró. Càntics en l'ermita	16.30
Sant Bertomeu, càntics d'eixida	17.15
Riu Montlleó (descans)	18.50
Eixida del riu Montlleó	19.15
Mas de l'Alar (descans)	19.45
Eixida del mas de l'Alar	19.50
Font de Santa Maria (descans i refrigeri de bacallà, tomates i pa)	20.30
Eixida de la font de Santa Maria	20.50
Mas de Vilella	21.15
Respons i processó a la posta del sol	
Respons cementeri	
Ermita de Sant Roc (càntics)	
Respons a la font Nova, recepció del poble, càntics en l'església	22.15

Mas de les Lloses o Collado	13.00
Llegada a Font de l'Alforí. Descanso y comida	14.15
Salida Font de l'Alforí	15.30
Llegada a Font de l'Espino.	16.40
Sant Joan. Llegada al peiró	17.30

<i>Sábado</i>	<i>Hora</i>
Bendición de fuente	10.15
Misa, cánticos y procesión de salida. Despedida en el peiró	11.15
Llegada. Font de l'Espino.	11.55
Llegada. Font de l'Alforí. Descanso y comida	13.05
Salida. Font de l'Alforí	14.15
Llegada al Mas de les Lloses o Collado	15.30
Salida del Mas de les Lloses o Collado	15.40
Ermita Sant Bertomeu. Llegada al peiró. Càntics en la ermita	16.30
Sant Bertomeu, càntics de salida	17.15
Riu Montlleó (descanso)	18.50
Salida Riu Montlleó	19.15
Mas de l'Alar (descanso)	19.45
Salida Mas de l'Alar	19.50
Font de Santa Maria (descanso refrigerio a base de bacalao, tomates y pan)	20.30
Salida Font de Santa Maria	20.50
Mas de Vilella	21.15
Responso y procesión, con la puesta del sol	
Responso cementerio	
Ermita de Sant Roc (càntics)	
Responso en Font Nova, recibimiento del pueblo, càntics en la iglesia	22.15